

PÁLFFY GÉZA

HORVÁTORSZÁG ÉS SZLAVÓNIA A XVI–XVII. SZÁZADI MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

Noha a magyar és a horvát történelem — a középkorhoz hasonlóan — a kora újkorban is igen szorosan összefonódott, a magyar és a horvát történetírás az utóbbi közel egy évszázadban csak egy-egy fontosabb országos esemény (pl. a Wesselényi–Zrínyi–Frangepán-féle összeesküvés¹ és a kora újkori parasztfelkelések²) vagy egy-egy kiemelkedő személyiség (pl. a két Zrínyi Miklós vagy legutóbb Ráttkay György³) kapcsán, valamint elsősorban az irodalom- és művészettörténeti kutatá-

-
- 1 Jelen közlemény — a témára vonatkozó eddigi kutatásaink mellett — elsősorban azon nagyobb terjedelmű esettanulmány legfontosabb, általános tanulságaiból kinőtt összegzés, amelyet a szlavóniai köznemcsi família, a budróci Budor család XV–XVIII. századi történetéről Geccsényi Lajos 60. születésnapjára írtunk, de amelynek terjedelme számottevően meghaladja ezen ünnepi kötet keretét. A munkánkat mindig atyai szeretettel támogató Geccsényi Lajost, születésnapja és eredményes történcsi–levéltárosi munkássága alkalmából, így most e dolgozattal szeretnénk a *Fons* folyóirat hasábjain is köszönteni. (A Budorokról írott tanulmányunk — a család 1610. évi címereslevelével együtt — a *Hadtörténelmi Közleményekben* lát napvilágot.) Az 1670–1671. évi összeesküvésre (részletes bibliográfiai adatokkal) az újabb horvát irodalomból *Mijatović, Anđelko*: *Zrinsko–Frankopanska urota*. 2. izd. Zagreb, 1999. és a magyarból *Benczédi László*: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*. Bp., 1980. (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat, 91.) ill. legújabban *R. Várkonyi Ágnes*: *A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1664–1671*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Bp., 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek, 2.) (megjelenés alatt) (a továbbiakban: *Várkonyi*, 2002.).
  - 2 Alapos magyarországi kutatásokkal: *Adamček, Josip*: *Seljačka buna 1573*. Zagreb, 1968.; *Uő.*: *Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII stoljeću*. Zagreb, 1985. (Grada) (Centar za povijesno znanosti sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, Izvori za hrvatsku povijest, 6.; Historijski arhiv Sisak, Grada, Svezak 2.; Arhiv Hrvastke, Posebna izdanja „Arhivskog vjesnika”, Svezak 3.) és *Uő.*: *Bunc i otpori*. Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII stoljeću. Zagreb, 1987.; a magyar irodalomból vö. még *Somogyi Éva*: *Határörvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században. A horvátországi parasztfelkelés 1653–1659*. In: *Történelmi Szemle* 5. (1962) 149–172. p.
  - 3 A Zrínyickre vonatkozó irodalom felsorolásától elcsúsztunk, mivel bősége sokszorosán meghaladja a lábjegyzetek szokásos terjedelmét. A Ráttkayra vonatkozó horvát–magyar együttműködésre: *Bene Sándor*: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát histó-*

sok területén vizsgált közös témákat és működött szorosabban együtt.⁴ A belpolitika, a hadügy, az igazgatás-, a társadalom- és a gazdaságtörténet terén ugyanakkor meglehetősen csekélyek a közös ismereteink, leszámítva talán a Nyugat-Magyarországra irányuló horvát migrációt,⁵ valamint a Zrínyi család birtokainak és legújabbban Új-Zrínyivárnak a történetét.⁶ Valójában egyedül a témát megkerülni nehezen tudó magyar közigazgatás-, alkotmány- és jogtörténetek, valamint a történeti földrajzi művek fordítottak komolyabb figyelmet Magyar- és Horvátországra

-
- riája. Bp., 2000. (Irodalomtörténeti füzetek, 148.) (A továbbiakban: *Bene*, 2000.) és *Rattkay, Juraj*: Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Glavni urednik: Valentić, Mirko. Uvodna studija: Bene, Sándor. Zagreb, 2001. (Biblioteka Hrvatska povjesnica; Hrvatska latinistička historiografija, Knjiga 4.)
- 4 Ld. újabban a tekintélyes Zrínyi-kutatások mellett (további irodalommal): Hrvatska–Magarska: stoljetne književne i likovno–umjetničke veze / Horvátország–Magyarország: évszázados irodalmi és képzőművészeti kapcsolatok. Ured./Szerk.: Damjanov, Jadranka. Zagreb, 1995.; *Lőkös István*: Hrvatsko–mađarske književne veze: rasprave i članci. Zagreb, 1998.; Hrvatska / Mađarska / Europa: stoljetne likovno–umjetničke veze: simpozij povjesničara umjetnosti Hrvatske i Mađarske. Horvátország / Magyarország / Európa: évszázados képzőművészeti kapcsolatok: magyar–horvát művészettörténeti szimpózium. Ured./Szerk.: Damjanov, Jadranka. Zagreb, 2002. és egészen újonnan *Croato–Hungarica: uz 900 godina hrvatsko–mađarskih povijesnih veza. / A horvát–magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. Ured.: Jauk–Pinhak, Milka–Kiss Gy. Csaba–Nyomárkay István. Zagreb, 2002.
- 5 *Breu, Josef*: Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschließenden Gebieten. Wien, 1970.; *Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata*. Ured.: Kampuš, Ivan. Zagreb, 1995. és *Pálffy, Géza–Pandžić, Miljenko–Tobler, Felix*: Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert / Odabrani dokumenti o scobi Gradišćanskih Hrvata u 16. stoljeću. Eisenstadt/Zeljezno, 1999.
- 6 A Zrínyi család birtokaira vonatkozóan ld. mindenképp Monumenta Zrínyiana. Pars oeconomica. Tom. I. Bona Maritima (1627–1685). Digessit, introductione Germanica et indice instruxit Vera Zimányi. Operis socius in revisione philologica textuum Győző Kenéz. Bp., 1991. és Tom. II. Insula Muraköz (1635–1720). Digessit, introductione Germanica et indice instruxit István N. Kiss. Operis socius in revisione philologica textuum Győző Kenéz. Bp., 1991., ill. újabban népszerűsítő jelleggel *Durić, Tomislav–Feletar, Dragutin*: Navik on živi ki zgine pošteno: kratka povjesnica Zrinskih i Frankopana deset povijesnih gradova. Zagreb, 1997. (Biblioteka Historia Croatica, Knjiga 14.) és *Kruhek, Milan*: Posjedi i gradovi obitelji Zrinskih i Frankopana / Die Herrschaften und Schlösser der adeligen Familien Zrinski und Frankopan. Katalog izložbe. Zagreb, 1999., végül Új-Zrínyivárra: *Petrić, Hrvoje–Feletar, Dragutin–Feletar, Petar*: Novi Zrin. Zrinska utvrda na Muri (1661–1664). U povodu 330. obljetnic Urota Zrinsko-Frankopanske. Donja Dubrava–Zagreb, 2001.

XVI–XVII. századi kapcsolatára,⁷ bár e korszakról ezek is jóval szűkszavúbbak, mint a középkor vagy a modernebb időszakok vonatkozásában.

Alapproblémát jelent továbbá, hogy a Dráván innen vagy túl folyó és egymást érintő kutatásokat néhány kivételtől eltekintve nem ismeri a másik fél történetírása. Sőt gyakran még a nemzeti és egyetemi könyvtárakban sem férhetők hozzá a közös múltról a másik ország kutatói által készített okmánytárak vagy fontosabb kézikönyvek. A jövőben ezért a tudomány területén a Drávánál emelkedő merev határt közösen kell felszámolni, hiszen ez az utóbbi időben jelentős gátjává vált a két ország közös történelme kutatásának és megértésének. Annál is inkább, mert a XVI–XVII. században a folyó sohasem jelentett merev határvonalat, sőt inkább összekötötte a Magyar Királyság és a horvát–szlavón területek sorsát, mint elválasztotta azokét.

Magyar- és Horvátország viszonyában a XVI. században a legalapvetőbb változást az oszmánok jelentős előrenyomulása hozta, nevezetesen mind a tengermelléki Horvátországban, mind a középkorban végig a Magyar Királyság szerves részét alkotó, bár (Erdélyhez hasonlóan) jelentős tartományi különkormányzattal⁸ bíró

7 A legfontosabb összegzések: *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet, 1.) (A továbbiakban: *Ember*, 1946.) 251–252., 591–594. p.; *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk.: Mezey Barna. Bp., 2002. (Millenniumi magyar történelem, Historikusok.) [Az 1946. évi kiadás kiegészített változata.] (A továbbiakban: *Eckhart*, 2002.) 125–127., 144–145., 237–239. p.; *Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre*: A magyar bírósági szervezet és perjog története. 2. bőv. kiad. Zalaegerszeg, 1996. [Az 1961. évi, kézirat gyanánt megjelent kiegészített változata.] (A továbbiakban: *Bónis–Degré–Varga*, 1996.) 33–35., 136–140. p. és Magyar alkotmánytörténet. Szerk.: Mezey Barna. 3. átdolg., jav. kiad. Bp., 1999. (Osiris tankönyvek) 73–75., 115. p., valamint a régebbi irodalomból vö. még *Palugyay Imre*: A kaposzt részec (Slavonia–Croatia) történelmi- s jogviszonyai Magyarországhoz. Pozsony, 1863. (A továbbiakban: *Palugyay*, 1863.) és a nemzetközi kutatásokból *Goldescu, Stanko*: The Croatian–Slavonian Kingdom 1526–1792. The Hague–Paris, 1970.; a történeti földrajzi munkákból a legkorszerűbb: *Bak Borbála*: Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig. Bp., 1997. (Historia könyvtár: Monográfiák, 9/I.) (A továbbiakban: *Bak*, 1997.), különösen 56–58., 63–64. és 66–67. p.

8 További koraközépkori irodalommal: *Zsoldos Attila*: Egész Szlavónia bánja. In: Tanulmányok a középkorról. Szerk.: Neumann Tibor. Bp., 2001. (Analecta mediævalia, I.) 269–281. p. (A továbbiakban: *Zsoldos*, 2001.) (közel azonos horvát változata: Hrvatska i Slavonija u kraljevstvu Arpadovića. In: Povijesni prilozi 17. [1998] 287–296. p.); a Hunyadi- és Jagello-korra: *Mályusz Elemér*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. In: Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Szerk.: Lukinich Imre. I. köt. Bp., 1940. 378–381. p. (A továbbiakban: *Mályusz*, 1940.) és *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. (Osiris tankönyvek) 353–356. p. (a fejezetcet *Kubinyi András* írta; a továbbiakban *Kubinyi*, 1998.)

Szlavóniában. Az 1550-es évek második felére az újabb és újabb török hódítások következtében a régiesen Gvozd (ma Kapela-hegység) és az Adriai-partvidék között fekvő középkori Horvátország csaknem teljesen idegen megszállás vagy katonai igazgatás alá került. Mindeközben a Dráva és a Gvozd-hegység közötti Szlavónia is pusztán egy keskeny, nyugati sávra szűkült, nevezetesen Zágráb megye északi területeire és az egykor hatalmas Kőrös megye északkeleti csücskére, valamint a középkorban speciális helyzetű és a XIV. század vége tájáig nem Szlavóniához tartozó⁹ Varasd megyére.¹⁰

Ezek az alapvető változások együtt jártak a középkori politikai és földrajzi területi fogalmak gyökere átalakulásával. Ennek lényege az volt, hogy a tengeremléki Horvátország csaknem teljes területi megszüntével 'Horvátország' fogalmát egyre gyakrabban kezdték használni a megcsappant Szlavónia előbb déli (Zágráb megyei), majd később egyre erőteljesebben északabbra fekvő részeire is. A területi megfoghatóságot kiválóan fejezte ki a korabeli forrásokban egyre gyakrabban felbukkanó „*reliquiae reliquiarum*” (horvátul „*ostaci ostataka*”) szókapcsolat,¹¹ amely azután fokozatosan a horvát nemzeti önszemlélet és történeti köztudat meghatározó, a sors hányattatásait összefoglaló motívumává vált. De frappánsan összegezte a területi egyesülést a neves ítélmester, majd királyi személynök, Szakmárdy János 1643-ban keletkezett latin epigrammájának első sora is: „*Ille Ego Sclavonia, ac iam dicta Croatia tellus.*”¹² Horvátország úgymond északra „tolódásával” tehát a XVI. század második felére a két terület egyesült. Azaz tényle-

9 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. köt. Bp., 1996. (História könyvtár: Kronológiák, adattárak, 5.) (A továbbiakban: Engel, 1996.) 223. p.; Težak, Spomenka–Šimek, Marina–Lipljin, Tomislav: županija varaždinska u srednjem vijeku / Dic Gespanschaft Varaždin im Mittelalter. Katalog izložbe. Varaždin, 1999. 9. p. és Zsoldos, 2001. 279. p.

10 A horvátországi és szlavóniai török hódításra (jelentős további irodalommal): Kruhek, Milan: Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća. Zagreb, 1995. (Biblioteka Hrvatska povjesnica. Monografije i studije; Knjiga 1.) (A továbbiakban: Kruhek, 1995.) 79–121. p.; Mažuran, Ive: Turska osvajanja u Slavoniji (1526.–1552.) In: Osječki zbornik 6. (1958) 93–134. p. és Uő.: Turske provala i osvajanja u Slavoniji od kraja 14. do sredine 16. stoljeća. In: Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje. Zbornik radova. Osijek, 1991. 17–64. p.

11 Erre mind a mai napig alapvető: Klaić, Nada: „Ostaci ostataka” Hrvatske i Slavonije u XVI. st. (od mohačke bitke do scljačke bunc 1573 g.) In: Arhivski vjesnik 16. (1973), különösen 255–261. p.; a magyar nyelvű irodalomból ritka példaként vö.: Bónis–Degré–Varga, 1996. 136–137. p. és Bak, 1997. 63. p.; valamint a humanisták (pl. Petrus Ransanus, Paulus Jovius/Giovio, Brodaries István stb.) egykorú terület-értelmezésre ld. még újabban Bene, 2000. 76–78. p.

12 Uo. 148. p.; Szakmárdy Horvat, Karlo: Ivan Zakmardi, protonotar Kraljevstva hrvatskoga. Zagreb, 1905.

gesen két ország (*regnum*), a Horvát Királyság és a Magyar Királyság speciális, szlavóniai része vált hosszú időre eggyé.

Ezt a folyamatot jól tükrözte a horvát országgyűlésnek (*sabor*) és a szlavón rendek tartományi gyűlésének (*conventus/diaeta statuum regni Sclavoniae*) 1558. évi végleges egyesülése.¹³ Bár a rendkívül fontos, de ez ideig alig kutatott folyamat a jövőben még alapos elemzésre vár, mégis úgy tűnik, hogy az említett területi átrendeződésből adódóan a közös horvát–szlavón országgyűlés igen sok mindent örökített át a sajnos szintén nem eléggé ismert középkori szlavón közgyűlés (törvénykezési gyűlés, „köztörvényszék”) (*generalis congregatio*),¹⁴ valamint a szlavón nemesek számára a bán által eleinte különböző kiemelt jelentőségű ügyek és a török elleni védelem megvitatására összehívott tartományi gyűlés¹⁵ szervezetéből és működéséből. Hasonlóképpen az egyesülést jelezte Zágráb és Kőrös vármegye sorsának részleges egybefonódása,¹⁶ valamint a magyar trónt betöltő Habsburg ki-

-
- 13 Šišić, *Ferdo*: Hrvatski saborski spisi / Acta comitalia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga treća: Od godine 1557. do godine 1577. Zagreb, 1916. (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XXXIX.) 21–26. p.: No. 14. (1558. júl. 18.) és *Klajić, Vjekoslav*: Povijest Hrvata od nastarijih vremena do svršetka XIX stoljeca. Knjiga 5. Četvrto doba: Vladanje kraljeva iz porodice Habsburga (1527–1740). Za tisak prired.: Trpimir Macan. Zagreb, 1982. (A továbbiakban: *Klajić V. 5.*) 602. p., vö. még *Palugyay*, 1863. 309–310. p.
- 14 A közgyűlésre vonatkozó eddigi kutatásokból alapvető: *Mályusz*, 1940. 379–380. p.; *Istványi Géza*: A generalis congregatio. [II. bef. közl.] In: Levéltári Közlemények 18–19. (1940–1941) 200–203. p.; *Tringli István*: Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 1998., különösen 293–307. p. és *Klajić, Vjekoslav*: Povijest Hrvata od nastarijih vremena do svršetka XIX stoljeca. Knjiga 4. Treće doba: Vladanje kraljeva iz raznih porodica (1301–1526) (III) Doba kralja Matijaša Korvina i Jagelovića (1458–1526). Za tisak prired.: Trpimir Macan. Zagreb, 1982. (a továbbiakban: *Klajić V. 4.*) 151–158. p., vö. még *Küffer Béla*: Vándorbíráskodás Mátyás király alatt. Bp., 1904. 39–40. és 78–79. p. (Egyúttal itt szeretnénk megköszönni *Tringli Istvánnak* tanulmányunk elkészítéséhez nyújtott segítségét.)
- 15 Ezt eleinte általában szintén *generalis congregatió*nak, később *conventus/diaeta nobilium regni Sclavoniae*nak nevezték, ami sok esetben csak külön vizsgálat után teszi lehetővé a törvénykezési gyűléstől való megkülönböztetését. Néhány példa az 1440-es évektől kezdve: *Pálosfalvi Tamás*: Cilleiek és Tallóciak: Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). In: Századok 134. (2000) 1. sz. 66. p. (1443), 90. p. (1446), 96. p. (1447); *Uő.*: Vitovec János: Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. In: Századok 135. (2001) 2. sz. 468. p. (1466); *Mályusz*, 1940. 380–381. p. (1477–1478) és *Kukuljević aliter Bassani de Sacchi, Johannes*: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Pars I. Zagreb, 1862. (A továbbiakban: *Kukuljević.*) 213–217. p.: No. CXLVI–CXLVII. (1477–1478), 217–220. p.: No. CXLVIII. (1481), 272–273. p.: No. CLXXXVI. (1525), vö. még *Korbuly Imre*: A báni méltóság. Pest, 1868. 105–106. p.
- 16 *Buturac, Josip*: Regesta za spomenke Križevaca i okolice 1134–1940. Križevci, 1991. 12. p. és vö. még *Klajić V.*, 5. 613. p. és *Bak*, 1997. 110. p.

rályok címei között a *rex regni Sclavoniae* megjelenése.¹⁷ Végül, de korántsem utolsósorban, ezt a folyamatot alapvetően elősegítette — a horvát nemesség (és alattvalói) tömeges méretekben történő északra menekülésével és megtelepedésével — a horvát és a szlavón nemesi társadalom fokozatos, a XVII. században már egyre erőteljesebb összeolvadása, függetlenül attól, hogy annak tagjai horvátul, magyarul, latinul vagy esetleg németül beszéltek és leveleztek.

Ennek ellenére 'Szlavónia' fogalma sem szűnt meg. A közel félezer éves hagyományok a Dráva–Száva közén élő, — s hangsúlyoznánk — jelentős részben már a középkorban is horvát és csak kis részben magyar nyelvű nemesség soraiban igen erősen éltek tovább. Arról volt tehát szó, hogy a latinul *Sclavoniának*, németül *Windischlandnak*, magyarul pedig *Tótország*nak nevezett országrészt¹⁸ általában már Horvátországgal együtt emlegették, vagy elsősorban a Dráva folyótól közvetlenül délre eső, Varasd és Kőrös megyei területeket értették alatta. Ezt a szemléletet kiválóan tükrözte az ősi szlavóniai köznemesi családból származó Zrínyi-familiáris, budróci Budor János 1610. évi nemesség-megerősítése, amikor az 1580-as évek közepének eseményeit tárgyalva úgy fogalmazott, hogy Budor Észak-Magyarországról visszatért hazájába, tudniillik Szlavóniába: „*in Patriam dehinc tuam, in regnum videlicet Sclavoniae*”.¹⁹ De megmaradt a szlavón báni széken (*tabula banalis*) már a későközépkorban meghatározó szerepet játszó szlavón ítélmester (*prothonotarius regni Sclavoniae*) tiszte is, aki kiadványain még a XVII. században is Szlavónia 1496-ban megújított címerét ábrázoló és a következő esztendőben készült pecsétjét használta.²⁰

---

17 A probléma részletes feltárása és pontos időbeli meghatározása további kutatásokat kíván; vö. Eckhart, 2002. 126. p.

18 A német kifejezésre ld. pl. Keglevich Péter 1534 áprilisában „*Waan in Khrabaten und Windischenland*” (Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Hofkammerarchiv, Familienakten D–T 138. fol. 18–19.), a magyar szóhasználatra több kiváló példa: Rövid magyar kronika sok rend-béli fő historias Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettetett és irattatott *Pethő Gergelytől*. Kassa, 1753. (Budapest, 1993. Reprint kiadás a Dharma Kiadó gondozásában.) 127., 132., 134. p.: „*Thót és Horvát Ország*”, vö. még Bak, 1997. 57. p., valamint analógiaként az „*Erdélyország*” (*regnum Transsilvanum*) elnevezést: Kubinyi, 1998. 353. p.

19 Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb; Armales, D CLXXXIX: A 44. fol. 3r. (1610. dcc. 1., Bécs.)

20 Néhány példa egy-egy horvát–szlavón gyűlés határozatának említése kapcsán: „*Lecta per me magistrum Joannem Zakmarj de Diankoucz prothonotarium regni*” (pecsétje folirata: „*SIGILLVM NOBIL[II]VM REGNI SCLAVONIE 149V † [sic!, azaz 1497]*”) Magyar Országos Levéltár, Budapest [a továbbiakban MOL]; P 235, Festetics család keszthelyi levéltára, Gersci Pethő család, Comitatus Varasdiensis [a továbbiakban P 235, Com. Varasd.] Fasc. 4. No. 306. (1645. máj. 4.) és No. 325. (1650. máj. 17.); az 1496. évi címermegújításra: *Kukuljević*, I.

Mindezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a tősgyökeres, bár nem csekély részben már a középkorban is horvátul beszélő–tudó szlavóniai előkelő nemesi családok (pl. Alapy, Budor, Fodróczy, Geréczy, Gotál, Gregoriánczy, Gubasóczy, Hássági, Herkffy, Kasztellánffy, Kerecsényi, Konszky, Ladányi, Miletinczy, Orahóczy, Pethő, Raveni, Szemchey, Szerdahelyi, Tahy, Thuróczy, Urnóczy, Zabóky stb.) egy jelentős ideig még továbbra is elsősorban szlavóniaiak és nem horvátországiak tartották magukat. Ez még inkább érthető annak ismeretében, hogy a szlavón nemesség már a későközépkortól bizonyos külön (*peculiaris*) „szabadságokkal, szokásokkal és jogokkal” (*libertates, consuetudines et iura*) rendelkezett (pl. az adózás, az igazságszolgáltatás, az országos kapitány-választás, a vicebánok kinevezése, az alább még említett vármegyei igazgatás, a sóval való kereskedés, a jobbágyság költözése vagy a vérdíj és a hitbér terén), amelyeket a magyar uralkodók újra meg újra megerősítettek.²¹ Ennek ellenére persze *alapjaiban* Szlavóniában is a magyar jog volt érvényben, amit jól mutat (de egyúttal a horvát nyelv erőteljes terjedését is), hogy Zrínyi György támogatásával 1574-ben Nedelicen, Rudolf Hoffhalter műhelyében és az erasmista Pergosich János varasdi jegyző horvát fordításában napvilágot látott Werbőczy István híres *Hármaskönyve*.²² Nevezetesen az a magyar szokásjog-gyűjtemény, amely már 1517. évi első kiadásában a szlavón nemesi szokásjog legfontosabb jellemzőit — az erdélyiekkel együtt — külön cikkelyekben rögzítette.²³ Budor János említett armálisának (1610) címerképén, a családi címer fölött, tehát éppen e szlavón nemesi szabadságokhoz, jogokhoz és hagyományokhoz való ragaszkodás miatt előzhette meg Szlavónia címere Horvátországét.²⁴

234–235. p.: No. CLVIII. és *Kláić V.*, 4. 251–253. p.; a pecsétre: *Bojničić, Ivan*: Pečat kraljevine od godine 1497. In: Vjesnik Kr. Hrvatsko–Slavonsko–Dalmatinskoga Zemaljskog arkiva 3. (1901) 69. p.; az ítélmesterek tevékenységére (XVI. századi jegyzékükkel): *Kláić V.*, 5. 632–634. p.

21 Számos kiváló példa: *Kukuljević*, I. köt. 179–277. p. és III. köt. 3–20. p., köztük az 1492. évi magyar törvénycikkekhez függeléként csatolt szlavón nemesi kiváltságok (*Articuli nobilium regni Slavoniae*; Uo. 11–13. p.); az utóbbiakra ld. még *Kláić V.*, 4. 223–224. p.

22 Pergosich munkájára, amelyet a *kaj*-horvát irodalom első nyomtatott emlékeként tart számon a kutatás, ld. újabban *Štefanec, Nataša*: Heretik Njegova Veličanstva: povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu. Zagreb, 2001. (Homines, tempore, loci sorozat) 229–233. p.

23 III. rész 1–3. cím: *Werbőczy István*: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Bp., 1990. 477–485. p.; ezzel kapcsolatban az erdélyi viszonyokra ld. *Mályusz Elemér*: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Bp., 1988. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 2.) (A továbbiakban: *Mályusz*, 1988.), különösen 29–30. p.

24 Ld. Budornak a 19. jegyzetben idézett nemeslevelét (fol. 1r.: címlap).

A két tartomány egyesülése ellenére a Dráva–Száva közén továbbra is megmaradtak a helyi közigazgatás jellegzetes magyar intézményei, a vármegyék, amelyek a tengermelléki Horvátország területéről a középkorban mindvégig hiányoztak.²⁵ Az északra menekülő horvát nemességnek esze ágában sem volt ezek felszámolása, hiszen jól működő, olajozott, könnyen magáévá tehető és a középkorból (főként Zágráb megyei birtokainak, tisztségeinek és rokonságának köszönhetően) már részben ismert struktúrával találta magát szembe. Ráadásul ez kiváló lehetőséget kínált számára az érvényesüléshez és karrierépítéshez. Ezzel a horvát nemesség egy jelentős csoportja a XVI. század közepétől egyre gyakrabban, „otthonosabban” és erőteljesebben élt. Elegendő, ha ehelyütt csak a Varasd, Zágráb és Kőrös vármegye tisztikarában a XVII. században fontos szerepet játszó Antolchichokra, Bedekovichokra, Dvornichichokra, Malenichekre, Patachichokra, Petrichevichekre, Plemicheckre, Radovichokra és Vragovichokra stb., vagy a horvát–szlavón vicebáni és az említett ítélőmesteri, valamint alítélőmesteri tisztséget betöltő Beriszlavichokra, Keglevicheckre, Mernyavchichokra, Mikulichokra, Patachichokra, Petrichevichekre és Vragovichokra gondolunk.²⁶ Pusztán az egykori horvát jog- és szokásrendszer területén lehetett részben szükség bizonyos váltásra és a szlavóniai gyakorlathoz való alkalmazkodásra; ennek részleteit viszont sajnos még nagy vonalakban sem ismerjük. Mivel azonban a menekült horvát nemességnek (pl. a Franchichoknak, a Kruzichoknak/ Krusicoknak, a Horváth-Stanchichoknak stb.) jóval északabbra, a Magyar Királyság távolabbi vármegyéiben (pl. Zalában, Somogyban, Vasban, Sopronban, de még a messzi Hontban vagy Szepesben) sem oko-

---

25 Zsoldos, 2001. 274–275. p.; a horvát nyelvű irodalomból vö. *Grgin, Borislav*: županije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. In: Hrvatske županije kroz stoljeća. Ured.: Ivo Goldstein et alii. Zagreb, 1996. 21–38. p.

26 A korszakra vonatkozó fontosabb forráskiadványok (a XVII. század kapcsán mindenkéllőtt: *Zaključci hrvatskog sabora / Prothocolla generalium congregationum Statuum et Ordinum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Svezak I. 1631–1693. Pripremlili: *Josip Buturac, Mirko Stanisavljević, Ranko Sučić, Vesna Šojat, Bartol Zmajčić*. Zagreb, 1958.) mellett ld. még *Bojničić, Ivan von*: J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordnet und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen. IV. Bd. 13. Abt. Der Adel von Kroatien und Slavonien. Nürnberg, 1899. (Reprint: Zagreb, 1999.) és *Lončarić, Magdalena*: Plemstvo županije varaždinske. Katalog izložbe. Varaždin, 1996.; ill. *Klaić V.*, 5. 600. és 634. p.

zott igazán komoly nehézséget a beilleszkedés,²⁷ jóval könnyebben mehetett végbe egy részben már ismert, közelebbi területen.

Mindezek következtében — miként azt az eddig feltárt, bár még csak töredékes adatokból tudjuk — Varasd vagy Zágráb és Kőrös vármegyék szervezete, tisztikara, annak tevékenysége és bíraskodása *alapjaiban* hasonló volt a Drávától északra fekvő magyarországi megyék, példának okáért Zala, Sopron, Győr vagy a menekült Pest működéséhez.²⁸ Számottevőbb különbségek az említett állami adózás és a nemesi jogok mellett részben a megyei közigazgatásban voltak. Zágráb és Kőrös megye közös ispánját ugyanis a bán saját bizalmas emberei közül nevezte ki, aki általában helyettese, a vicebán volt. (Varasd fő-, majd örökös ispánját viszont nem a bán, hanem a magyar király nevezte ki.) Noha e kérdéskör is további gondos vizsgálatra vár, úgy tűnik, Zágráb és Kőrös vármegye ispánjai, szolgabírái és esküdtjei nem játszottak olyan nagy szerepet a megyei igazgatásban és törvénykezésben, mint magyarországi társaik, s a bán, illetve helyettese erős befolyása alatt álltak. Ez a helyzet sok tekintetben hasonlított az erdélyi vármegyék kora újkori viszonyaihoz.²⁹ Mindez azonban korántsem meglepő, hiszen ezek az eltérések mind Szlavóniában,³⁰ mind

27 A Franchichok beilleszkedésére ld. a család pályáját elmesélő genealógiát: MOL P 1313, A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslévéltára, Genealógiák, Karton 149. fol. 151–152.; a Kruzicsokra (magyarosan Krusicsokra) vö. *Perojević, Murko*: Petar Kružić kapetan i knez grada Klisa. Zagreb, 1931. és *Matunák Mihály*: Korpona várkapitányai. Korpona, 1901. 5–20. p.; a Horváth-Stanchich családra: *Iványi Béla*: A Grádecci Horváth-Stansith család történetéhez. In: Közlemények Szepes vármegye múltjából 10. (1918) 2–4. sz. 102–143. p. és *Szakály Ferenc*: Egy végvári kapitány hétköznapijai. (Horváth Márk szigetvári kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561) In: Somogy Megye Múltjából: Levéltári Évkönyv 18. (1987) 45–126. p.; A Magyarországon Horvát(h)-clónévvvel említett családokkal újabban *Ivan Jurković*, a Rijekai Egyetem pulai történelmi tanszékének munkatársa foglalkozik.

28 A szép számmal közzétett vármegyei regesztakötet mellett a teljesség igénye nélkül az újabb irodalomból ld. Zalára: Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.) 23–46. p. (a fejezetet *Turbuly Éva* írta); Sopronra: *Turbuly Éva*: Adatok a megyei közigazgatás és tisztikar történetéhez Nyugat-Magyarországon a 16. század végén és a 17. század első évtizedeiben. In: Levéltári Szemle 44. (1994) 3. sz. 23–34. p.; Győrrre: *Gecsényi Lajos*: Győr megye közigazgatása és tisztikara a XVII. században. In: Levéltári Szemle 38. (1988) 3. sz. 14–34. p. és Pestre: *Szakály Ferenc*: A hódolt megye története. In: Pest megye monográfiája. I/2. köt. A honfoglalástól 1686-ig. Szerk.: Torma István közreműködésével Zsoldos Attila. Bp., 2001. 439–462. p., vö. még *Ember*, 1946. 520–541. p. és *Bónis-Degré-Varga*, 1996. 137. p.

29 Uo. 125. p. és *Mályusz*, 1988. 32–33. p.

30 A középkorban azonban a szlavón bánnak többnyire két vicebánja volt, akik általában (de nem mindig) a kőrösi és a zágrábi ispánok voltak. *Mályusz*, 1940. 378–380. p.; *Engel*, 1996. I. köt. 16–22. és 252–259. p.; *Kubinyi*, 1998. 353–354. p.; *Tringli István*: Die Würden und die

Erdélyben nagyrészt már a XIV–XV. században is megvoltak,³¹ és elsősorban a két tartomány gyakori különkormányzásával álltak összefüggésben. Ez összességében azt jelentette, hogy az évszázados hagyományokkal bíró magyar jogintézmények és a későközépkori szokások a két ország és a két nemesség egyesülése ellenére is megmaradtak és sok területen erősen éltek tovább. Olyannyira, hogy a megyék utóbb többszörösen átalakulva és immáron horvát intézményekké válva valójában napjainkig léteznek. Horvátország és Szlavónia egybeolvadása dacára tehát fennmaradtak a hasonló jelenségek és nem gyengültek a kapcsolatok a Drávától délre és északra fekvő területek között.

Ez jól megmutatkozott a korszak egyik legfontosabb közös problémája, a törökellenes határvédelem kiépítésében és szervezetében is. Az újabb kutatások feltárták, hogy a Drávától északra és délre a védelmi rendszer felépítése hasonló volt, azaz egyaránt kialakultak a végváratok irányító végvidéki generalátusok (*Grenzgeneralat*), de a vármegyék hadügyét és a nemesi felkelést vezető kerületi főkapitányi posztok (*Kreisgeneralat*) is.³² Ez utóbbinak a Drávától délre a horvát–szlavón bán tiszte felelt meg, aki egyúttal a báni végeknek (*Banalgrenze*) is irányítója volt,³³ noha katonai jogköre a középkorhoz képest éppen a horvát és a szlavón (vend) főkapitányság létrejötte miatt jelentősen csökkent. S jöllehet a Belső-ausztriai Haditanács (*Innerösterreichischer Hofkriegsrat*) 1578. évi felállítására

---

Besitzungen Cillier in Ungam. In: Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja. Ured.: Rolanda Fugger Germadnik. Celje, [1999.] 115–123. p., vö. még a régebbi irodalomból *Palugyay*, 1863. (megfelelő fejezetek)

- 31 *Janits [Borsaj Iván]:* Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási és oklevéladó működése 1526-ig. Bp., 1940. 13–15. és 26–29. p.; *Mályusz*, 1988. 31–33. p.; *Engel*, 1996. I. köt. 11., 246–251. p.; *Kubinyi*, 1998. 354–355. p.; *Mezey*, 1999. 115. p.; *Zsoldos*, 2001. 279–280. p., ill. vö. még *Jakó Zsigmond*: Az erdélyi vajdák kinevezéséről. In: *Levélutári Közlemények* 63. (1992) 1–2. sz. 71–83. p.
- 32 *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a 18. század elejéig. Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz. In: *Történelmi Szemle* 38. (1996) 2–3. sz. 192–199. p.
- 33 A báni végekre ld. *Kruhek, Milan*: Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kupu u toku XVI i XVII stoljeća. In: *Vojna krajina. Povijesni pregled — historiografija — rasprave*. Ured.: Dragutin Pavličević. Zagreb, 1984. 215–257. p.; *Uő*: Rat za opstojnost Hrvatskog kraljevstva na kupskoj granici. Borbe za kaptolski kaštel u Sisku i druge utvrđe na Kupu 1591–1595. godine. In: *Sisačka bitka 1593*. Ured.: Goldstein, Ivo–Kruhek, Milan. Zagreb–Sisak, 1994. 33–66. p.; *Kruhek*, 1995. 303–323. p. és legújabban *Kaser, Karl*: Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch–slawonischen Militärgrenze (1535–1881). Wien–Köln–Weimar, 1997. (Zur Kunde Südosteuropas, II/22.) 278–281. p.

után a horvát–szlavón végváratok központilag már Grácból kormányozták,³⁴ ez nem jelentette, hogy a magyarországi védelmi övezetekkel megszűnt volna az együttműködés. Sőt, éppen a Mura folyó és Kanizsa vára között húzódo, de a vend generalátushoz tartozó bajcsavári kapitányi körzet (*weitschawarische Grenzhauptmannschaft*) 1578. évi megszervezése jelezte igazán, hogy a szoros összefogásra továbbra is égető szükség van, nevezetesen mind a kanizsai és a szlavón generalátus, mind a magyar, a horvát–szlavón és a stájer rendek között.³⁵ Mindez csak az utókor önálló államokban gondolkozó történészeinek jelent gyakorta problémát. A kor vezető horvát és magyar politikusainak, főkapitányainak vagy egyszerű köznemesinek és végvári katonáinak ez semmiféle nehézséget nem okozott. A Dráva számukra még a horvát és a szlavón területek egyesülése ellenére sem jelentett, de nem is jelenthetett valódi országhatárt.

Mindezt jól szemléltette azoknak a nagybirtokos főkapitányoknak, köznemesi végvári tiszteknek vagy egyszerű közlegényeknek a pályája, akik a XVI–XVII. században nem csekély számban „ingáztak” előbb például Szigetvár és Kapronca, majd Kanizsa és Varasd, végül Egerszeg és Kőrös vagy Pokupszko között. Elegendő itt a Muraköz uraira (a szigetvári hős Zrínyi Miklóstra, id. és ifj. Györgyre, a költő és hadvezér Zrínyi Miklóstra) vagy az Alapy, Bánffy, Draskovich, Erdődy, Frangepán, Keglevich, Pethő és Tahy család tagjaira gondolnunk. Ők egyszerre rendelkeztek birtokokkal mindkét országban, viseltek életük során azokban különféle tisztségeket, beszélték mindkét ország nyelvét, s így a magyar–horvát politikai elit képviselőiként problémamentesen mozogtak a Drávától északra és délre egyaránt. De a köznemesek (pl. a Geréczy, Gregoróczy, Konzsky, Malakóczy, Patachich stb. családok) soraiban sem számított egyedi jelenségnek, hogy valaki a

---

34 *Schulze, Winfried*: Landesdefension und Staatsbildung: Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564–1619). Wien–Köln–Graz, 1973. 73–93. p., valamint a régebbi irodalomból ld. még *Steinwenter, Artur*: Die Übernahme der Grenzverteidigung in Kroatien durch den Beherrscher Innerösterreichs (1578). In: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 20. (1924) 43–59. p. és *Probst-Ohstorff, Günther*: Die innerösterreichische Hofkriegsordnung und die windisch–kroatische Grenze. In: *Blätter für Heimatkunde* 35. (1961) 92–98. p.

35 *Roth, Franz Otto*: Wihitsch und Weitschawar. Zum Verantwortungsbewußtsein der adeligen Landstände Innerösterreichs in Gesinnung und Tat im türkischen Friedensjahr 1578. Teil II. In: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 61. (1970) 151–214. p., ill. újabban a több éves régészeti és levéltári kutatások összgegzése: *Vándor László–Kovács Gyöngyi–Pálffy Géza*: A régészeti és az írott források összevetésének lehetőségeiről: A bajcsai vár (1578–1600) kutatásának újabb eredményei / Archäologische und schriftliche Quellen im Vergleich: Neure Ergebnisse der Erforschung der Grenzburg Weitschawar (Bajcsavár) (1578–1600). In: *Archacológiai Értesítő* 125. (1998–2000) 85–119. p.

törökök ellen előbb a Dél-Dunántúlon, majd a szlávón vagy a báni végeken, vagy fordítva és többször is, teljesítsen szolgálatot.³⁶

A Dráva partvidékek szoros katonai együttműködésére említhetünk egy beszédes konkrét példát is, amelyet az előbb vicebánként, majd babócsai főkapitányként, végül varasdi alispánként szolgáló, azaz ugyancsak „ingázó” gersei Pethő Gergely³⁷ örökített ránk az 1579. esztendőről magyar nyelvű krónikájában: „*Malakóczy Miklós, Zrínyi Györgynek főhadnagya, Tótországban a Dráva mellett, Derynénél a berzencei törököt igen megveré.*”³⁸ E sorok kiválóan árulkodnak a szomszédos területek szinte „együttes lélegzéséről”. A szlávón végvidékhez tartozó, de Kanizsa közvetlen közelében fekvő Bajcsavár főkapitánya ugyanis a Drávától északra található berzencei török végvár portyázóit nem másutt, mint a folyó déli partján fekvő Derynénél páholta el. De ne feledjük, hogy a horvát és a vend várak horvát anyanyelvű végvári katonái ebben az időben annak a hadiszabályzatnak az 1578-ban készült, horvát szövegű változatára tettek fogadalmat, amelyet 1566-ban eredetileg a magyar katonaság számára Lazarus Freiherr von Schwendi generális táborában Felső-Magyarországon dolgoztak ki. A legkorábbi horvát hadiszabályzatok ekként ugyancsak fontos, szoros kapcsolatról tanúskodtak Magyar- és Horvátország között.³⁹

A „polgári” és katonai közigazgatás mellett igen sok rokon vonás figyelhető meg a magyar és az egyre összeolvadó horvát–szlávón nemesi társadalom összetételében, életében és karrierlehetőségeiben is.⁴⁰ Ez a középkori hagyományok továbbélése mellett adódott egyrészt a vármegyék hasonló szervezetéből és közös jellegzetességeiből, másrészt a magyarországi megyék esetében szintén szép számmal érkező menekült nemes következtében is. Miként több köznemesi család pályájából tudjuk, a békésebb háttérrel rendelkező háttérrel való megtelepedéshez és birtokszerzéshez lehetőség nyílt végvári katonáskodással, egy vagy több nagyúr mellett

---

36 A régebbi irodalomból ld. pl. Keglevich Péter berkiševinai kapitányra (1639 előtt), majd egerszegi vicegenerálisra (1641–1656): *Deák Farkas*: Keglevich Péter naplója. In: Magyar Történelmi Tár 13. (1868) 238–249. p., valamint az újabbról Gregoróczy György pokupsztkói (1639 k.–1642), majd egerszegi (1642–1648), végül szredicskói kapitányra (1649–1652): *Tusor Péter*: Zrínyi Miklós ismeretlen levele egy gyilkosság ügyében. Gregoróczy György szredicskói kapitány élete és halála. In: Hadtörténelmi Közlemények 112. (1999) 3. sz. 582–601. p.

37 *Morvai István*: Gersci Pethő Gergely élete és krónikája. Bp., 1912.

38 *Pethő*, 1753. 127. p.

39 *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995. 72–77. p. és *Uő.*: Az első horvát nyelvű hadiszabályzatok (1578) magyarországi gyökerei. In: Szita László Emlékkönyv. Szerk.: Lengvári István–Vonyó József. Pécs, 2003. (megjelenés alatt)

40 Az eddigi horvát kutatásokból ld. főként *Josip Adamček* munkáit, ill. *Klaić V.*, 5. 625–628. p.

végzett familiárisi szolgálattal, a frontvonal vidéki megyék vagy az egész ország-rész igazgatásában való aktív részvétellel, kedvező házasságkötésekkel, tanulás-sal, jogismerettel vagy gyakorlati jogi tapasztalatokkal. E tekintetben tehát a horvát–szlávón nemesekre szinte ugyanazok a kihívások és nehézségek vártak, mint nyugat-dunántúli vagy észak-magyarországi társaikra.⁴¹

Ehelyütt is hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy az eltérő nyelvűség vagy az eltérő (horvát, szlávón és magyar) nemesi — és ekkor még nem nemzeti — identitástudat szinte semmiféle nehézséget nem okozott a nemesség együttélésében; a kora újkor ugyanis még nem ismerte az etnikai konfliktusok, csupán a politikai, hatalmi és rendi ellentétek problémáját. A nemesség nagy része többnyelvű volt, noha vitathatatlan, hogy a XVII. században legtöbbször — már pusztán a hatalmas számban érkező horvát nemes és jobbágy, valamint délszláv–vlah menekült miatt is — egyértelműen a horvát nyelv valamelyik dialektusát (*kajkavski, štokavski, čakavski*) beszélték. Ennek a többnyelvűségnek kiváló példáját szolgáltatja Budor Ferenc 1626 áprilisában kelt szerződése testvérével, ifj. Jánossal egyik jobbágyuk-ról. Ez teljes terjedelmében horvát nyelven íródott, de nem tévedés „*Ja Budor Ferencz*” szavakkal kezdődött, miközben alján az aláírás latinus formában, „*Franciscus Budor*” alakban szerepelt.⁴² Mielőtt azt hinnénk, hogy holmi kurió-zummal van dolgunk, szükséges megjegyezni, hogy teljesen hasonló formában ke-ltezett kezeslevelek és elismervények más családok, így például a gersei Pethők levéltárában is szép számmal maradtak fenn.⁴³

Horvátország és Szlavónia egyesülése, majd együttélése tehát a XVI–XVII. században minden nehézség és megpróbáltatás ellenére nagyjából sikeresen és harmonikusan ment végbe. A Magyar Királyságtól való elszakadási törekvésről nem tudunk, bár *ennek keretein belül* a XVII. század közepétől egyre többen voltak hívei a szélesebb körű politikai autonómiának, az önálló rendi reprezentációnak és

41 A teljesség igénye nélkül ld. pl. *Iványi Emma*: Egy XVII. századi várkapitány (Libercsny Mihály, 1612–1670). In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Bp., 1984. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok) 173–187. p.; *Gecsényi Lajos*: Egy köznemcsi család a 17. században (A Falussyak). In: Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk.: Dominkovits Péter–Turbuly Éva. Sopron, 1993. 237–253. p. és *Dominkovits Péter*: Közigazgatástörténet – családtörténet. Egy 16–18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Szerk.: Horváth József. Győr, 2000. 39–67. p.

42 Hrvatski državni arhiv, Zagreb; [703.] Arhiv Budor – Budrovac, 1626. ápr. 7., hely nélkül.

43 Pl. „*Jaz Plenar [sic!] Mihaly, ViceZudacz Varasdynzke Graczke megye*” kezeslevele horvát nyelven, „*Idem, qui supra Michal Prenar vicejudlium comitatus Varasdiensis manu propria*” aláírással. MOL P 235 Com. Varasd. Fasc. 4. No. 281. (1626. máj. 23., Béla), ill. uo. passim.

egyenjogúságnak, valamint egy kezdődő, horvát nyelvű művelődési programnak.⁴⁴ A nagy közös ellenséggel szembeni összefogásra azonban ekkor a középkorinál is sokkal nagyobb mértékben volt szükség, hiszen sokak számára a pusztá fennmaradás is kérdésessé vált. Valójában más út nem létezett. Úgy tűnik, ezt a horvát és a szlavón nemességnek a „közössé váló hazában, a közössé vált két országban” maradó minden rétege felismerte, és képes volt ragaszkodni a régi hagyományokhoz és a békés együttléhez, valamint alkalmazkodni a kényszerek diktálta és gyakran kiúttalannak tűnő körülményekhez. Mindeközben pedig, részben nagyuraik vezetésével, részben saját kapcsolataik révén, együtt tudott működni a Drávától északra fekvő magyar területekkel. (Mindez persze természetesen nem jelenti azt, hogy a szoros horvát–magyar együttélés ellenére ne jelentek volna meg már e korszakban is bizonyos politikai, közjogi vagy akár egyházszerkezeti ellentétek, amelyek a későbbi évszázadokban tovább erősödve néha heves politikai és történeti viták alapját szolgáltatták.)⁴⁵

Ezen a helyzeten majd csak a Dráva–Száva közének és a középkori tengermenti Horvátország egykori területének felszabadítása hozott a XVII. század legvégétől jelentősebb változást. Ekkor ugyanis a politikai és földrajzi területi fogalmak fokozatosan ismét új értelmet nyertek, a korábbi sorsközösség elmúltával pedig egyre felerősödtek e területek különkormányzásának és önállósodásának jelei. A Dráva–Száva-köze keleti területei (az egykori Pozsega, Valkó és Szerém megyék) visszafoglalását követően a XVIII. század első felétől már ezeket a részeket (azaz a teljesen új keretek között újjászervezett és a bán igazgatása–joghatósága alá rendelt Verőce, Pozsega és Szerém vármegyéket) kezdték Szlavóniának (a magyar hivatalok Alsó-Szlavóniának) nevezni. Mindeközben a két évszázados szoros együttélésnek, a horvát és a szlavón nemesség egyesülésének, valamint a XVII. század közepétől meginduló, majd egyre erősödő horvát nyelvű politikai–művelődési programnak megfelelően a középkori Szlavóniát (Varasd, Kőrös és Zágráb megyét) úgymond „elnyelte” az „új” Horvátország. Ettől kezdve tehát ezeket a területeket (is) már csaknem mindig Horvátországgént (a magyar kormányservek ritkábban Felső-Szlavóniaként) emlegették.⁴⁶

---

44 Ld. újabban Ráttkay György és Draskovich III. János nádor (1646–1648) kapcsán: *Bene*, 2000. 12., 121–123., 128., 139–141., 166–180. stb. p. (Együttal itt szeretnénk megköszönni *Bene Sándornak* tanulmányunkhoz nyújtott hasznos tanácsait.)

45 Ezekre ld. a fentiekben idézett legfontosabb magyar és horvát összefoglalókat, újabban pedig elsősorban *Bene*, 2000. 127–128. és 177–179. p., valamint *Várkonyi*, 2002.: benne a magyar és horvát történészeknek (pl. Thaly Kálmán, Pauler Gyula, ill. Franjo Rački) a Wessclényi–Zrínyi–Frangepán-féle összecsküvés kapcsán a 19. század második felében folytatott vitájával.

Ezzel az újabb területi átrendeződéssel viszont a Magyar Királyság és a Drávától délre fekvő horvát–szlavón területek viszonyában alapvető változás következett be. A középkorban különkormányzatisága ellenére mindig a Magyar Királysághoz tartozó és alávetett résznek (*pars subiecta*) számító egykori Szlavónia (Varasd, Kőrös és Zágráb megye) véglegesen egyesülvén Horvátországgal, sőt beleolvadván abba, az egykori Horvát Királyság közjogi státusát vette fel, azaz csatolt részévé (*pars annexa*) vált. Nem véletlen, hogy ez a fordulat azután a két ország későbbi viszonyában oly sok közjogi problémát okozott; még akkor is, ha — miként láttuk — az egyesült területeken igen sok minden a későközépkori szlavóniai struktúrára és hagyományokra épülve fejlődött a kora újkorban tovább. Reálisan nézve azonban ez a meghatározó változás teljesen logikus következménye volt a török hódítás miatt bekövetkező ország-egyesülési folyamatnak, a horvát és szlavón elit fokozatos egybeolvadásának, a közössé váló intézményeknek, a Dráva–Száva között a Mohács utáni bő másfél évszázadban lezajlott döntő katonai és etnikai változásoknak, valamint a horvát politikai–rendi elit említett programjának.⁴⁷

A jövőben az oly sokáig együtt élt Magyar- és Horvátország történetírásának — a XVI–XVII. századi viszonyokhoz hasonlóan — mindenképpen szoros kooperációra van szüksége; példának okáért mind az egyesült horvát–szlavón gyűlés kialakulása, mind a vármegyei közigazgatás, a nemesi társadalom egyesülése és a folyamatosan változó birtokviszonyok, mind a továbbra is sok szempontból speciális Varasd vármegye kutatásában, vagy akár a távolabbi, erdélyi analógiák feltérképezésében. Mindez annál is inkább igaz, mert az e témákra vonatkozó források egy igen tekintélyes része, nevezetesen a különböző magyar és osztrák kormányzati szervek, valamint több egykori főúri család (Batthyány, Erdődy, Esterházy, Nádasdy, Pethő stb.) levéltárának gazdag anyaga, Horvátországon kívül, a szomszédos országok, elsősorban Magyarország, Ausztria és Szlovákia archívumaiban található.⁴⁸

46 Bak, 1997. 66., 111. p.; Eckhart, 2002. 237–238. p. és Bónis–Degré–Varga, 1996. 136–137. p. (Érdemes megjegyezni, hogy a Mohács előtti Valkó megyének a XVIII. századi újjászervezéskor még a neve sem maradt fenn.)

47 Mindezekre ld. Bónis–Degré–Varga, 1996. 136. p.: 33. jegyzet; Rátkay György főműve (*Memoria regum et banorum ...*, 1652) kapcsán: Bene, 2000. 139–141. és 177–179. p., valamint a 19. századi közjogi viták szellemében: Palugyay, 1863.

48 Míg a Batthyány, az Esterházy és a Nádasdy családok archívumait napjainkban a Magyar Országos Levéltár őrzi, addig az Erdődy család levéltárának egyik része a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*-ban (mint letét), másik fele pedig a pozsonyi *Slovensk národná archív*-ban található (ez utóbbira vö. Filipović, Ivan: Ispisi iz Središnjeg arhiva obitelji Erdődy u Središnjem državnom arhivu Slovačke u Bratislavi. In: Arhivski vjesnik 21–22. [1978–1979] 181–200. p.). A Pethő család anyagának nagyobbik felét ugyanakkor szintén Budapesten találjuk, noha jelentős levelezés-gyűjteményt őriz Zágrábban a *Nacionalna i sveučilišna knjižnica* kézirattára (*Rukopisi*) is.

